

Sanne van Driel

De strijd van het kleine meisje

Een filosofie van anorexia

Klement

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl

© 2016 Uitgeverij Klement, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Marion Rosendahl

Foto omslag: Alice Liddel, gefotografeerd door Lewis Carroll

Opmaak binnenwerk: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN 978 90 8687 177 3

NUR 730; 770

Inhoud

Afkortingen.....	9
Voorwoord. Schrijven als patiënt, schrijven als meisje	11
Inleiding. <i>Antichrist</i> : de gewelddadige veroordeling van de vrouw.....	15
1. Anorexia in historisch perspectief; asceten, lastige meisjes en patiënten.....	27
1. Een geschiedenis van hongerpraktijken.....	28
2. Symptomatologie.....	47
3. Deelconclusie.....	65
2. Op de grenzen van de moderne subjectiviteit; gemankeerde subjecten en recalcitrante lichamen	67
1. Het discours anorexia.....	68
2. Michel Foucault. Weten, macht en het subject....	72
3. Een kleine genealogie van anorexia; het meisjeslichaam als strijdveld.....	91
4. De dis-orde anorexia: sub-ject of sub-vers?.....	112

3. Een verlangen zonder lust en zonder beeld.	115
1. Lust en verlangen.	117
2. Priesterlijke bezetting van het verlangen	119
3. Verlangen als productieproces	126
4. Het LzO van de anorexiet	135
5. Het probleem van zelfvernietiging: lichaam als agencement en LzO	143
6. Een andere subjectivering: het waarheidspreken van de cynicus.	150
7. De tragiek van de meisjes-strijder.	156
4. Het kleine meisje en de (on)zin van anorexia . . .	161
1. De cynicus, de schizofreen en het meisje	164
2. Het worden is een meisje	167
3. Through the looking-glass	172
4. Filosofie van de oppervlakte	174
5. Alice' anorexia	180
6. Anorexia, een meisjesexperiment	184
Epiloog. <i>Antichrist</i>: de bevrijding van de meisjes. .	189
Bronnen	192
Nawoord	200

Voorwoord. Schrijven als patiënt, schrijven als meisje

‘Schrijven is zeker niet het opleggen van een (uitdrukkings)vorm aan de materie van de geleefde ervaring... Schrijven is een kwestie van worden.’

Gilles Deleuze (1998, 1)¹

‘Het [is] een filosofische oefening met als inzet te weten te komen in hoeverre het denken van je eigen geschiedenis het denken kan bevrijden van wat het stilzwijgend denkt en het de gelegenheid kan bieden anders te denken.’

Michel Foucault (1984b, 14)

Nu dit boek hier ligt, zou ik het anders willen schrijven. Vrijer, omdat ik geen greep meer zou hoeven krijgen op iets wat mijn verstand vele malen te boven gaat – niet omdat ik alles nu begrijp, maar omdat een vrijere relatie tot de lichamen mogelijk is geworden. Ik heb het niet in de eerste plaats over anorexia, de voor het ‘gezond verstand’ onbegrijpelijke grenservaring die de aanleiding vormt voor dit schrijven. Ik heb het over de filosofie die ik als ingang koos om deze ervaring te denken, en anders te denken dan een door persoonlijke geschiedenis,

1 Mijn vertaling.

psychologie en populaire media ingegeven verhaal. Deze voor het 'gezond verstand' in de eerste ontmoeting onbegrijpelijke filosofie – de 'differentiefilosofie' van Michel Foucault en Gilles Deleuze – zou meer moeten bieden dan een verklaring voor een 'ziekte' of een methode om er vanaf te komen. Maar om daarmee te kunnen werken en denken, moest ik in het diepe springen en hopen dat ik zoals het kleine meisje Alice (in Wonderland) een weg naar de oppervlakte zou vinden, greep zou krijgen op de materie zonder die opnieuw in een dood, zwaar lichaam van Waarheid te fixeren.

Het schrijven van dit boek is daarmee een herhaling en herneming van een anorectisch proces, als we dit proces opvatten als een poging greep te krijgen op een lichaam, en tegelijk te ontsnappen aan de zwaarte daarvan. In dit proces gaat ergens iets mis: het keert zich tegen zichzelf en maakt het lichaam kapot. De rigide fixatie die het streven naar lichtheid doet veranderen in wat Deleuze een doodslin noemt, heb ik 'los' willen schrijven. Dit schrijven is niet zozeer therapeutisch, als wel een (lichamelijke) doorwerking van de filosofie in het denken over 'mijzelf' – wat niet betekent dat deze tekst over mij gaat, maar eerder, met Foucault, over de vraag hoe het denken over 'zichzelf' tot stand komt en hoe we dit anders kunnen denken.

Hoe kun je een 'ziekte' die het lichaam kapotmaakt 'beter' schrijven? Dit kan alleen als taal werkelijk iets doet: niet slechts beschrijft, maar ook handelt. En als we schrijven in termen van ziek en gezond, slecht en beter, dan moet er een ethiek van het schrijven zijn die de kwalitatieve verschillen daartussen bepaalt. We kunnen niet schrijven met onze neuroses, zegt Deleuze. De schrijver is geen patiënt. Z/hij is een arts, van zichzelf en van de wereld. Dat wil niet zeggen dat schrijvers door de regel in blakende gezond-

heid verkeren. Het is, zo schrijft Deleuze, de gevoeligheid of ontvankelijkheid van schrijvers die hen vaak fysiek ziek maakt, maar er tegelijkertijd voor zorgt dat een wordingsproces in gang blijft. Schrijven is een gezonde onderneming voor zover dit het in gang houden van een proces behelst, ook al lijdt het lichaam aan ontvankelijkheidskwalen. Dat wat daarentegen een proces blokkeert, noemt Deleuze, in navolging van Nietzsche, ziek (Deleuze 1998, 3).

Ziek en gezond zijn letterlijk relatieve begrippen: het hangt af van de context en de manier waarop iets in relatie tot die context staat of het als 'ziek' of 'gezond' gekwalificeerd wordt. Het bepalen van die relationele context is belangrijker dan het oordeel. Sterker nog, het oordeel is de grootste ziekte. Ziek schrijven, neurotisch schrijven, is een veroordelend schrijven, het *afschrijven* van iets als ziek en neurotisch. Ook al betreft het schrijven een neurotische praktijk, dan hoeven we het nog niet ziek te schrijven. Iets is bovendien nooit ziek óf gezond; ziek en gezond zijn eerder twee dimensies van hetzelfde 'ding', twee manieren van lezen en schrijven.

Het viel me tijdens het schrijven zwaar om niet telkens in de valkuil van het oordeel te trappen, het oordeel over ziek en gezond, of dat nu in termen van de medische wetenschap, de publieke opinie of Nietzsche en Deleuze was. Ik heb me vaak een patiënt gevoeld, en een klein meisje, in negatieve zin, tegenover de Grote Mannen-Filosofen waarop ik me beroep. Ik vreesde het oordeel dat ik zelf allang geveld had: anorexia is iets voor domme kleine meisjes. Tegelijkertijd verzette het kleine meisje zich tegen dat oordeel. Zij wil serieus genomen worden – niet als een gemankeerde volwassene, maar als meisje.

Dit boek is dan ook vooral een poging te schrijven tegen het oordeel in, een poging te schrijven in weerwil

van 'mezelf'. Nietzsche, Artaud, Deleuze en ook Foucault, zij waren allemaal klaar met het oordeel, van God, van de wetenschap, van welk transcendent principe ook. De vrouwen in dit boek zijn klaar met het oordeel van de Man, Priester, Psychotherapeut, Wetenschapper. Ze worstelen echter met 'zichzelf' en de vraag hoe ze vanuit de positie van veroordeelde het oordeel te boven komen. Het meisje functioneert in dit schrijven als het personage dat aan deze onmogelijke positie ontsnapt.

Inleiding. *Antichrist*: de gewelddadige veroordeling van de vrouw

‘De vrouw is onuitsprekelijk veel kwaadaardiger dan de man, ook slimmer; goedheid bij een vrouw is al een vorm van *ontaarding*...’

Friedrich Nietzsche (2009, 63)

‘Als jij/ik oordeelt houdt ons bestaan op.’

Luce Irigaray (1981, 181)

Ik begin met geweld. Het geweld van het oordeel en de gewelddadige kracht van het lichaam. Het lichaam van de vrouw, in dit geval. Het is een gevaarlijk begin. Als ik hier begin, is het vrouwelijk lichaam dan gedoemd het onderspit te delven? Is dit boek dan gedoemd te eindigen met de dood?

Een vrouw verblijft in een hut in de bossen om in alle rust te kunnen schrijven. Ze werkt aan haar proefschrift, dat de titel *Gynocide* draagt. Ze onderzoekt hoe het kan dat duizenden vrouwen in de zestiende en zeventiende eeuw zijn vervolgd, gefolterd en verbrand voor hekserij. Ze bestudeert de documenten die handelen over de kwade natuur van vrouwen, die de veroordeling tot de brandstapel rechtvaardigen. Daar in de bossen, in de hut genaamd Eden, ervaart ze de kracht van de natuur. Het is een gewelddadige kracht,

die haar niet alleen van buitenaf, maar ook van binnen-uit bedreigt. De natuur, zo leest ze in haar bronnen, is de kerk van Satan. In de eikels die op het dak van de hut vallen hoort zij 'the cry of all the things that are to die' en de wind ervaart ze als de adem van de duivel. Ze begint te geloven dat Vrouw en Natuur een duivels bondgenootschap vormen. Haar lichaam maakt deel uit van de duivelse natuur. 'If nature is evil, then so is the nature of women, the nature of all the sisters. Women do not control their own bodies, nature does.' Haar lichaam is angstaanjagend oncontroleerbaar en in staat tot gruwelijke gewelddadigheid. Misschien was het geweld tegen vrouwen in de geschiedenis wel terecht. Misschien verdienen ze het te eindigen op de brandstapel. De vrouw schrijft niet verder, omdat ze niet meer in de onschuld van de vrouwen kan geloven. Ze kan het verhaal van het slachtofferschap van vrouwen niet schrijven, noch het verhaal dat ze vreest, het verhaal over de kwade natuur en de schuld van de vrouwen.

De vrouw is niet alleen wetenschapper, ze is ook echtgenote en moeder. Haar zoontje is bij haar, die zomer in de bossen. Het blijkt zijn laatste zomer te zijn. Ik heb het al die tijd over het 'tweede verhaal', de achtergrond van het drama tussen Man en Vrouw dat zich voltrekt in de film *Antichrist* (2009) van Lars von Trier. De film opent met een prachtig gestileerde freudiaanse scène die een verschrikkelijke wending neemt. Man en Vrouw bedrijven hartstochtelijk de liefde. Hun zoontje klimt uit zijn box en ziet zijn ouders vanuit de deuropening. Mama is even onbereikbaar. Bij Freud is dit de 'oerscène' die de voorwaarde vormt voor de toetreding tot de orde van de beschaving: het kind beseft dat het zijn moeder niet kan bezitten, onderwerpt zich aan de Wet van de vader (het incestverbod) en richt zich voortaan op maatschappelijk geaccepteerde uitdrukkingvormen

van het verlangen. Maar het jongetje (van) Von Trier weigert. Het loopt op het raam af, ogenschijnlijk gefascineerd door de sneeuwvlokken die buiten naar beneden dwarrelen, en valt te pletter.

Hoe moet het verder tussen Man en Vrouw nu dat wat hen verbond is weggevallen? Zij hebben beiden hun eigen, cultureel geïnspireerde, rol te spelen in het drama. De dood van een kind is altijd de schuld van de moeder. Zeker als de moeder seks verkiest boven haar kind. Dit is niet zijn opvatting, maar wel degelijk haar gevoel. 'Het is mijn schuld,' zegt zij, en: 'Ik wil ook dood.' De man is psychotherapeut, gespecialiseerd in cognitieve therapie. Nadat ze een maand volledig gedrogeerd in een ziekenhuisbed heeft doorgebracht, besluit hij zijn vrouw zelf in behandeling te nemen. Zij accepteert de missie van haar man-therapeut en haar rol als patiënt niet onomwonden. Ze noemt hem arrogant en afstandelijk, ook als vader, en lijkt hem het liefst in te zetten als seksueel object dat haar door rouw, pijn en wanhoop¹ geteisterde lichaam kan kalmeren. De man verzet zich hier op zijn beurt tegen, daar seks met de therapeut niet goed is voor haar proces.

Met al zijn goede bedoelingen ziet de man niet dat hij, door zich als therapeut op te stellen, zich van het verdriet en de schuldgevoelens die het verlies oproept, distantieert en die tot *haar* probleem maakt. Een probleem dat *hij* kan oplossen, als ze maar naar hem luistert en zich door hem laat helpen. Hij gelooft dat zij bevangen is door irrationele angsten en dat die door zijn redelijkheid overwonnen kunnen worden. Maar wie denkt hij wel niet dat hij is, dat hij zich van het geweld kan distantiëren met zijn redelijkheid?

1 De film is opgedeeld in hoofdstukken getiteld 'Grief', 'Pain' en 'Despair'.